

2. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: [метод. посіб.]. / авт.-уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.П.Н.; 2002. – 136с.
3. Карамушка Л.М. Використання інтерактивних технік у процесі підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій до управління: [метод. реком.] / Л.М. Карамушка, М.П. Малигіна. – К. – Рівне, 2003. – 20 с.
4. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності: [навч.-метод. посіб.]: [у 2 ч.] / Марія Лещенко. – К.: АСМІ, 2003. – 304с. Ч. 1. – 2003. – 303, [1] с.
5. Павленко Н.О. Інтерактивно-рефлексивний підхід у педагогічній діяльності вчителя початкових класів: програма спецкурсу зі спеціальності 7.010102 – “Початкове навчання” / Н.О. Павленко. – Полтава: ПДПУ ім. В.Г. Короленка, 2006. – 19 с.
6. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання / Г.О. Сиротенко. – Х.: Видавн. група “Основа”, 2003. – 80 с.
7. Retter H. Studienbuch padagogische Kommunikation, 2002. – 352.

УДК 378.147+37.036

М.О. Пічкур

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ І РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-КОМПОЗИЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

***Анотація.** У статті на основі розгляду психічних функцій мислення і діяльності визначено сутність і класифіковано художньо-композиційні здібності студентів, а також виявлено педагогічні концепти їх розвитку.*

***Аннотация.** В статье на основе рассмотрения психических функций мышления и деятельности определено сущность и классифицировано художественно-композиционные способности студентов, а также изучено педагогические концепты их развития.*

***Annotation.** On the basis of consideration of mental functions of thinking and activity in the article fixed the essence and classified artistic and compositional abilities of students and also found out pedagogical concepts of their developments.*

Фундатором наукового підходу до вивчення здібностей людини вважається англійський психолог Ф. Гальтон (1822-1911), який у 1869 році у книзі „Спадковість талану: її закони і наслідки” обґрунтував власну позицію щодо походження здібностей і сформулював основні закономірності їх розвитку.

У вітчизняній науці помітним кроком у розумінні головних аспектів проблеми здібностей були праці Б. Ананьєва, О. Леонтьєва, Л. Виготського, А. Щербакова, Г. Костюка, В. Моляко та ін..

Науково обґрунтований аналіз структури образотворчих здібностей у науковій літературі широко представлено у працях Е. Ігнат'єва, А. Ковальова, В. Кузіна, В. Орлова, В. Шорохова та ін..

Деякі питання формування художньо-композиційних здібностей студентів розроблялися у дисертаційних дослідженнях В. Григор'євої, Ю. Легенького, Л. Покровшук, М. Стась, В. Щербини та ін..

Грунтовне осмислення теорії здібностей дає змогу стверджувати, що у вивченні спеціальних здібностей, у тому числі і художньо-композиційних, слід виходити із їх загальної природи. Це пов'язано з тим, що, незважаючи на наявність специфічних особливостей формування і розвитку конкретних здібностей, існують загальні психологічні закономірності, які визначають перебіг цього процесу. Тому у логіці цієї статті ми намагалися реалізувати вектор від розгляду загальної природи здібностей до вияву спеціальних характеристик, які відносяться до структури, форм прояву і шляхів розвитку окремих компонентів художньо-композиційних здібностей, формованих під впливом вимог різних видів композиційної діяльності на різних етапах художньо-творчої підготовки студентів.

Сьогодні усталене розуміння поняття „здібності” трактується як „складне утворення, комплекс психічних властивостей, які роблять людину придатною до певного, історично складеного виду суспільно-корисної професійної діяльності” [5, 290].

Вивчення праць, присвячених загальній теорії здібностей (Б. Ананьєв, В. Крутецький, Н. Лейтес, О. Леонт'єв, К. Платонов, Б. Теплов та ін.), дало змогу констатувати, що у класичній психології здібності розглядаються у міцному зв'язку з такими поняттями як „діяльність” та „особистість”. Це підтверджується думкою С. Рубінштейна про те, що між здібностями і діяльністю особистості існує діалектична єдність – „кільцева взаємозалежність”. З одного боку, здібності є результатом попередньої діяльності. З іншого – попереднім захопленням і випередженням майбутньої діяльності, якість виконання якої залежить від рівня розвитку здібностей до неї. Отже, здібності, породжені діяльністю, мають регулюючий вплив на якість її перебігу.

Зважаючи на це, правомірно припустити, що успішність композиційної діяльності залежить від наявності у малюючого комплексу певних психічних властивостей, які об'єктивно вимагає даний вид діяльності. Звідси, композиційна діяльність – це складний багатоманітний процес. Вона знаходить своє втілення як під час малювання з натури, так і в процесі створення художніх композицій.

Композиційна діяльність художника має декілька характерних рис: тісна взаємодія розумового і практичного видів діяльності; поєднання наочно-образного й абстрактно-теоретичного мислення; робота творчої уяви. Вона спрямована на створення нових, оригінальних творів мистецтва. Композиційна діяльність студента може включати елементи репродуктивності, оскільки новизна виконуваних навчальних завдань носить переважно суб'єктивний характер.

Все вище сказане дає підстави сформулювати власну інтерпретацію феномена художньо-композиційних здібностей – це комплекс індивідуально-психологічних властивостей особистості, які відповідають вимогам композиційної діяльності і впливають на якість перебігу процесу створення і практичного виконання художнього твору.

У вітчизняній психології склався класичний підхід до формування здібностей. Його суть полягає у тому, що здібності виявляються у будь-якому психічному процесі – відчутті, сприйнятті, мисленні, пам'яті, уяві. Спираючись на психологічний механізм формування здібностей через інтеріоризацію (формування внутрішніх засобів свідомої діяльності) психічних процесів, можна стверджувати, що дії, які виконує студент під час виконання завдань композиційної діяльності, узагальнюючись, можуть переходити до вищих психічних функцій, сприяючи цим розвитку здібностей до конкретного виду

діяльності. Звідси, є підстави констатувати, що існує можливість цілеспрямованого впливу на розвиток конкретних композиційних здібностей шляхом залучення студентів для виконання певним чином організованої діяльності з опорою на вже сформовані психічні функції і процеси.

Відомий вітчизняний психолог Б. Анан'єв запропонував схему функціональних механізмів, які є природною складовою здібностей. На цій основі „у процесі навчання, виховання, нагромадження досвіду поведінки будується дедалі більш ускладнена система операційних механізмів – способів організації психічних процесів, які позначаються на зростанні здібностей людини” [1, 191]. Таким чином, для кожної психічної функції формуються свої операційні механізми – системи дій, які необхідні для якісного виконання певної діяльності. Звідси є підстави стверджувати, що до складу композиційних здібностей завжди входять деякі операції або способи дій, засобом яких відбувається діяльність. Наприклад, для виконання композиційної діяльності, пов'язаної з зображенням на картинній площині певного об'єкта сприйняття, у художника має бути сформована система перцептивних, пізнавальних, моторних дій, спрямованих на сприйняття, аналіз, синтез, порівняння, відбір, узагальнення, схематизацію, структурування зображуваного; ціла низка зображувальних умінь і навичок, необхідних для практичної діяльності.

К. Платонов зазначав, що здібності „включають у свою структуру уміння, а, отже, і знання, і навички, на основі яких вони створюються, але не зводяться тільки до них” [4, 279]. З цього випливає, що неможна протиставляти формування композиційних здібностей з оволодінням способами зображення.

Оволодіння різними способами композиційних дій може починатися з формування окремих здібностей до композиційної діяльності студентів за такими двома напрямками:

- 1) оволодіння новими способами розумової і практичної діяльності;
- 2) вдосконалення та поглиблення наявних якостей і властивостей особистості.

Основною ознакою діяльності, яка здатна впливати на розвиток здібностей людини, є активна робота мислення. Тому однією із найважливіших умов ефективного розвитку композиційних здібностей є залучення студентів до виконання завдань композиційної діяльності оптимальної складності, але такої, яка вимагає високої активності мислення.

Активність композиційного мислення виявляється в усвідомленому оволодінні предметом діяльності: у здатності малюючого на кожному етапі її виконання чітко визначати мету, конкретні завдання, продумувати методичну послідовність роботи над композицією, виокремлювати її етапність, планувати характер, кількість і порядок необхідних композиційних дій; співвідносити свої можливості з умовами виконання діяльності; аналізувати образотворчі засоби, необхідні для її практичної реалізації; уявляти передбачуваний результат.

Активне, усвідомлене ставлення до виконуваних композиційних дій можливе лише внаслідок залучення студента до поступово ускладненої композиційної діяльності. На початковому етапі слід організовувати засвоєння студентами найбільш доступних композиційних дій. Це можуть бути різні структурні перетворення, спрямовані на пошук композиційних схем, на переорганізацію елементів зображення, на проведення різноманітних експериментів щодо композиційної організації зображення на картинній площині з метою створення своєрідних художньо-виразних ефектів. На наступному етапі доцільно вдосконалювати такі композиційні здібності як відчуття ритму, цілісності, пропорційності тощо. Завдяки цьому у студента нагромаджується особистісний досвід оволодіння зображувальними засобами мови мистецтва, формуються професійні уміння і навички, розвиваються операційні механізми, які відповідають за роботу композиційного

мислення: готовність шукати і знаходити нові композиційні рішення, комбінувати, доповнювати, перетворювати образи сприйняття, пам'яті, уяви, пов'язувати знання і досвід зі сприйнятим та уявним, інтерпретувати свої враження.

Таким чином, у процесі навчання може відбуватися цілеспрямована запрограмована зміна психічної діяльності студентів. Для цього необхідно знати, які саме композиційні здібності у них слід розвивати.

З метою виявлення і систематизації композиційних здібностей ми скористалися положенням В. Киреєнко про те, що „завдання вивчення здібностей до конкретних видів діяльності полягає у тому, щоб шляхом наукового аналізу вичленувати ті психологічні особливості особистості, які складаються під впливом тієї чи іншої діяльності, простежити форми прояву і шляхи їх розвитку” [3, 33]. Для зручності аналізу ми умовно виділили два види композиційної діяльності: 1) композиційна діяльність, реалізована під час малювання з натури; 2) композиційна діяльність пов'язана з процесом створення картини на основі образів пам'яті та уяви.

Перший вид діяльності спрямований на виконання розумових і практичних дій, пов'язаних зі сприйняттям об'єкта зображення, формуванням у свідомості малюючого зорового образу і наступним його матеріальним втіленням на картинній площині.

Другий вид діяльності, спрямований на перероблення зорової інформації, образів пам'яті та уяви, є більш складним видом композиційної діяльності і відрізняється високим рівнем виконання розумових і практичних дій. Оскільки будь-яка композиційна робота над картиною починається з мислення, то художнику необхідно вміти аналізувати, порівнювати, оцінювати, виявляти закономірності, перетворювати, тобто практично виражати композиційні думки.

Високий рівень розвитку композиційного мислення характеризується такими якостями як гнучкість, варіативність, здатність до інтерпретації.

Гнучкість характеризується здатністю швидко переходити від одних образів сприйняття до інших, від одних варіантів композиційного вирішення якоїсь теми до зовсім нового, нестандартного бачення її пластичного ладу.

Варіативність проявляється у здатності малюючого виробляти різноманітні мисленеві маніпуляції образами сприйняття та уяви, які реалізуються під час виконання різноманітних варіантів композиції у процесі ескізування.

Здатність до вільної інтерпретації образів уяви передбачає втілення за допомогою зображувальних засобів відібраних мисленням найважливіших художніх деталей об'єкта, перекомбінування елементів, зміну, трансформацію форми, характеру її пластичного вирішення у відповідності із загальним задумом, особливостями стилістичного вирішення зображення, створеним емоційно-психологічним станом.

Розгляд зазначених видів діяльності та особливостей композиційного мислення художника підводить до думки про необхідність класифікації композиційних здібностей. При цьому слід зазначити, що подібну спробу згрупувати композиційні здібності зробив у своєму дослідженні В. Єсіпов [2]. Однак у своїй класифікації дослідник спирався лише на результативні характеристики композиційної діяльності художника. Це не дало змогу авторові виявити всю повноту складових даної систематизації. Тому, ґрунтуючись на положенні В. Шадрікова про те, що класифікація здібностей має спиратися на класифікацію психічних функцій і процесів [6], пропонуємо варіант угруповання художньо-композиційних здібностей, складений на процесуальній основі мислення, пам'яті та уяви.

Сенсорні здібності. Виконують такі функції: колірне відчуття; відчуття балансу, стійкості і симетрії; відчуття ритму; відчуття пластики; чутливості до композиційної

єдності; відчуття образотворчої площини; сенсорного розрізнення відстані, довжини, кривизни; чутливості ока до просторових змін властивостей предметів; емоційної чутливості; дотиково-м'язові відчуття, кінестичні відчуття, моторної чутливості.

Перцептивні здібності. Виконують такі функції: цілісного сприйняття; цілеспрямованого спостереження; аконстантного бачення кольору, розміру; сприймання колірних контрастів, бачення світлотональних відмінностей; бачення нюансів у зміні колірних відтінків і тональних відношень; оцінювання пропорцій; відчуття співрозмірності і масштабності; точного оцінювання відхилення від вертикально-горизонтальних напрямів; площинного бачення.

Пізнавальні здібності. Виконують такі функції: порівняння й аналізу пропорційних, перспективних, тональних, колірних відношень; узагальнення і схематизації зображення; пластичної ув'язки форм; відбору образотворчо-виразних засобів відповідно до задуму; естетичної організації елементів художнього твору на картинній площині; уявлення майбутньої композиції; узагальнення окремих відчуттів і сприйняття в цілісні художні образи; критичного бачення й оцінювання власної роботи; уявного маніпулювання зоровими образами; продумування різних способів композиційно-структурної організації картини.

Мнемістичні здібності. Виконують такі функції: швидкого відображення і тривалого утримання яскравих зорових образів предметів; запам'ятовування найбільш характерних, виразних рис об'єкта сприйняття; пам'яті на кольори; швидкого пізнання предметів; уявлення образів пам'яті; асоціативного мислення, уявного перекомбінування гештальтів; мислення образами; емоційної пам'яті.

Здібності до фантазування. Виконують такі функції: зорової уяви предметів і явищ не бачених раніше (на основі понять); комбінаторні; єднання стилю; типізації; придумування абсолютно нових образів.

Моторні здібності. Виконують такі функції: координації рухів руки: керування частотою помахів руки при нанесенні штрихування, дотримання симетричності штрихів; нанесення на образотворчу поверхню лінії (штрихи, мазки) різної якості – різної довжини, конфігурації, міри натиску тощо.

Представлені групи художньо-композиційних здібностей є частковою формою образотворчих здібностей. Між ними неможливо провести чітку грань. Деякі з названих здібностей мають загальний характер і реалізуються в різних видах образотворчої діяльності, інші більш специфічні для композиційно-творчої діяльності, для процесу створення картини. Наприклад, здібності, які входять до сенсомоторної і перцептивної груп, є більш загальними образотворчими здібностями. Вони значною мірою формуються на заняттях малювання з натури. Саме тому ми вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що результативність розвитку художньо-композиційних здібностей студентів багато в чому залежить від рівня розвитку їх образотворчих здібностей, від якості викладання фахових дисциплін.

Якщо розглядати художньо-композиційні здібності з погляду практичної діяльності професійного художника, то їх класифікація є достатньо умовною. Адже під час роботи над картиною відбувається їх тісна взаємодія, швидкий перехід, перебіг одних процесів психічної діяльності до інших: зображаючи, художник сприймає, аналізує, порівнює, уявляє, актуалізує образи пам'яті, фантазує тощо. Причому перехід одних психічних процесів до інших відбувається миттєво: у процесі сприйняття, наприклад, аналітичне мислення доповнюється асоціативним народженням абсолютно нових образів тощо. Проте з навчальною метою діяльність, пов'язана з процесом створення картини, розчленовується на окремі дії. Під час їх виконання у студента відбувається активізація

певних психічних функцій. Правильно організована навчальна діяльність впливає на процес розвитку психічних функцій, а отже, і художньо-композиційних здібностей студента.

Аналіз психолого-педагогічних аспектів проблеми класифікації і розвитку художньо-композиційних здібностей студентів дає підстави для таких висновків:

1. Композиційні здібності мають складну структуру і вимагають систематизації, яку доцільно робити на основі психічних функцій і процесів. Це дає змогу цілеспрямовано планувати систему заходів педагогічної дії на їх формування і розвиток.
2. Беручи за основу особливості процесів мислення, пам'яті та уяви, художньо-композиційні здібності доцільно поділити на сенсорну, перцептивну, пізнавальну, мнемістичну, фантазійну та моторну групи.
3. Для того, щоб розвивати художньо-композиційні здібності, необхідно знати, як вони виявляються на різних етапах свого розвитку в процесі виконання студентом завдань композиційної діяльності. Високий рівень розвитку художньо-композиційних здібностей характеризується такими якостями, як здатність до перенесення, свобода від шаблону, критичність, гнучкість, варіативність, незалежність, здатність до інтерпретації тощо.

Література

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: наука, 1977. – 380 с.
2. Есипов В.Н. Формирование творческих способностей студентов художественно-графических факультетов вузов на начальном этапе обучения композиции.- Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1986. – 16 с.
3. Киреевко В.И. Психология способностей к изобразительной деятельности. – М.: АПН РСФСР, 1959. – 304 с.
4. Платонов К.К. Проблемы способностей. – М.: Наука, 1972. – 12 с.
5. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира – М.: АН СССР, 1957. – 328 с.
6. Шадриков В.Д. К проблеме развития способностей // Проблемы способностей в советской психологии: Сб. науч. трудов. – М., АПН, 1984. – С. 33-44.

УДК 378.03

Р.М. Пріма

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ПЕДАГОГА

***Анотація.** У статті розкривається роль та місце професійної мобільності в кваліфікаційній характеристиці педагога, що ґрунтується на системному підході до досліджуваного феномена з позицій педагогічної акмеології.*

***Аннотация.** Пріма Р.Н. Роль и место профессиональной мобильности в квалификационной характеристике педагога. В статье раскрывается роль и место профессиональной мобильности в квалификационной характеристике педагога, базирующиеся на системном подходе к исследуемому феномену с позиций педагогической акмеологии.*